

O PROBLEMĂ A LIMBII ROMÂNE DE DINCOLO DE PRUT: „NECESARUL LEXICAL”

Pentru cine cercetează, în vreun fel, limba română de dincolo de Prut, cunoștința cu un neajuns lingvistic, pe care l-am numit *necesar lexical* [= NL], este inevitabilă. Posibilitatea de a-l fi identificat în opera scriitorului Alexei Marinat¹, originar din Transnistria, ne-a determinat să-l raportăm la condiția de idiom oprit, cu dezvoltare lentă, obstrucționată, prin regimul impus de formația statală tutelară. Reperându-l ca fenomen lingvistic, dar sub un alt nume, într-un volum memorialistic (AMC), NL ne-a reținut atenția pentru că autorul însuși l-a semnalat și l-a comentat. Proaspăt absolvent „al școlii medii”, și viitor student, el află, surprins, din povestirea unui consătean, de un vechi obicei practicat, cândva, în satul lor. Când vorbitorii constatau penuria de cuvinte, prin „pierderea” unora sau inexistența altora care încă nu ajunseseră la ei, atunci lua măsuri în consecință, pentru a preîntâmpina „criza” previzibilă: câțiva localnici treceau Nistrul, în Basarabia, pentru „provizii lexicale”. Se realiza, astfel, un fel de regenerare, care, devenind o practică, a dobândit un nume adecvat: „plecarea după cuvinte”. Călătoria respectivă avea loc pentru că răspundea unei necesități aproape materiale, fapt probat prin efectuarea în paralel cu o altă acțiune similară, de ordin practic. Atunci, demult, comunitatea găsisese soluții pentru ambele „carențe”: unii săteni plecau în Basarabia, după cuvinte², alții, în Crimeea, după... sare.

Cei din urmă se deosebeau de primii, având nevoie doar de „capul pe umeri”, nu numai prin distanța de parcurs, ci și prin mijloacele necesare pentru transportul produsului căutat. Dar ceea ce îi apropia era faptul că, și pentru unii, și pentru alții, ambele deplasări aveau aceeași gravitate, același caracter inevitabil. De altfel, tipul de călătorie „lingvistică” se efectua pe o scară mult mai largă, întrucât o practicau majoritatea etnicilor români din stânga Nistrului, riverani ori din stepele Rusiei. Primii aveau drept țintă Basarabia, ceilalți, Transnistria. În fond, „racordarea”, orientată către ultima verigă de acces din planul limbii, se stabilea în funcție de NL, exigență a locutorilor de limbă română, la nivel de grai, din diverse comunități. Procesul se declanșa când

„se terminau cuvintele [= ieșeau din uz, se uzau, cf. Pușcariu 1976, p. 194 – nota n., I.M.] (adică, se uitau, dispăreau sau aveau nevoie oamenii de cuvinte noi [= neologisme – nota n., I.M.]). Și plecau să le afle, plecau prin părțile unde oamenii erau mai bogați cu vorba. Și în *satul nostru veneau din sătucurile rătăcite prin stepă sau înfundate între dealuri, veneau să mai întrebe, să mai asculte, să afle*” (AMC, p. 280 – subl. n., I.M.)

¹ Pentru detalii privind viața și opera acestuia, vezi DGLR, IV.

² Spre convingerea cititorului, dăm în anexă pasajul corespunzător din povestirea *Plecarea după cuvinte* (AMC, p. 280–282), inclusă în volumul amintit.

și, în chip firesc, consta în dublarea vechiului lexem printr-unul nou:

„Ai spus că ai *batistă* în buzunar, da la noi în sat îi spune *băsmălușă*. Tu de cuvântul „batistă” ai aflat de când s-a introdus alfabetul latin și împreună cu el au venit și cuvinte noi [odată cu sosirea armatei române în zonă – nota n., I.M.]. Dar câte sute de ani au stat moldovenii... fără cărți moldovenești? De unde erau să afle cuvinte noi? *Plecau oame-nii special după cuvinte...*” (*ibidem* – subl. n., I.M.).

Nativ român din fosta comună Valea Hoțului³, astăzi Dolinskoe, raionul Ananiev, Alexei Marinat⁴, de profesie jurnalist, trăiește drama minoritarului școlit în limba oficială, de stat, după ce făcuse primele clase „sub ocupație românească”. Intelectual dornic să se exprime în idiomul său matern, el este conștient, la tot pasul, de carențele sale în domeniu. În chip firesc, paginile de jurnal dezvăluie preocuparea continuă pentru perfecționarea propriului idiolect. Reflecțiile, privind limba maternă, în perspectivă, de altfel, le împărtășește cititorului:

„Așa mă chinuie gândul, vor muri toți care au trăit cu visul la o țară a lor și vor rămâne să-și odihnească oasele pe pământurile altor țări, vitrege și străine, și mai sălbatice ca mongolii și tătarii. Aceia furau oile de la stână, caii din grajduri, dar nu furau limba din gura omului” (*ibidem*, p. 272).

Luciditatea scriitorului este copleșitoare:

„Pentru o limbă cultă nu avem surse de alimentație. În jurul nostru auzim o limbă săracă, de văcari și grădinari (ocupații fundamentale, străvechi ale compatrioților noștri!), care nu vorbesc nici ei corect. În cel mai fericit caz, auzim studenți vorbind pe stradă sau la cămine fraze scurte din două-trei cuvinte – mai multe nu pot lega. Limba cultă ne sforțăm s-o facem artificial [...]. Limba în care nu vorbește nici șeful statului și nici secretarul primăriei, judecătorul sau celebra actriță rămâne a fi limbă de grajd!” (*ibidem*, p. 224).

În cele ce urmează ne propunem să ilustrăm condiția limbii române la sfârșitul secolului al XX-lea, în spațiul de dincolo de Prut, apt să genereze *cadru de conturare a NL*. Ca material de bază, am folosit operele a doi scriitori: Alexei Marinat și Mihail Gh. Cibotaru⁵. Pentru prezentarea „fundalului lingvistic”, am reținut unitățile lexicale definitorii, respectiv elemente moștenite, împrumuturi vechi slave, formații interne, care conferă vocabularului, în ansamblul său, un caracter vetust, chiar și prin lexemele create pe baza resurselor interne. Un asemenea context privilegiază, se înțelege, cristalizarea NL.

³ În istoria cercetării științifice românești, numele acestei așezări din Transnistria este indisolubil legat de sociologul și geopoliticianul Anton Golopenția. În 1941 el și-a fixat, în Valea Hoțului, cartierul general, în vederea cercetărilor inițiate de Institutul Central de Statistică asupra comunităților românești risipite în spațiul sovietic dintre Nistru și Bug (REB, vol. I, p. XVII).

⁴ Elev la școala medie, îl cunoaște pe A. Golopenția; de aceea, la festivitatea de lansare a volumelor REB (2006), la Chișinău, va participa cu prețioase mărturii, în acest sens, ca supraviețuitor (comunicare orală – Sanda Golopenția).

⁵ Pentru informații biobibliografice referitoare la acest scriitor, vezi DGLR, II.

Lexeme vechi. Este vorba, la nivelul dialectal local, total izolat de româna literară, de segmentul elementelor arhaice, regionale, din perspectiva românei standard, dar uzuale în vocabularul graiului.

Elemente moștenite:

curcubetă „dovleac” < lat. *cucurbita*, după DA, cunoscut în Transilv.: *Bine că nu aducem apa de la mari depărtări în coji de curcubetă!* (AMC, p. 182);

a (se) la < lat. *lavare*, în zonă, cu restricționare semantică, [d. femei] „a-și spăla părul”: *Mama noastră de-a doua [...] a încălzit apă și ne-a spălat pe toți, în afară de sora mai mare care s-a lăut singură* (AMC, p. 154). Semantismul, după DA, cunoscut în aria nordică, la care se atașează și Basarabia, în realitate, cunoaște o răspândire mai largă, conform unor atestări recente din aria sudică a dacoromânei (DGS II, s.v.). Remarcăm, totodată, o inovație în paradigma verbului: part. *lat.*, o refacere analogică, înregistrat în TD–Nistru, *Glosar*, și cu mult înainte, în Basarabia, de Petre Ștefănuță (1937, p. 75). În mod simetric, în aria vestică, au fost atestate participiile negative *nelățit*, în Banat (Racoviceanu, *Gl.*) și *neluțit* (în Sălaj, vezi LR, X, 1961, nr. 1, p. 21), analizabile prin verbul *nelăuți (refl.)* < *nelăut*, inclus în DLR pentru Transilvania. Redimensionarea celor două variante de participiu s-ar explica prin dificultatea rostirii formei firești, *nelăuțit*. Inovațiile, în simetrie, pe bază de fapte arhaice, în cele două arii extreme, atestă aceleași tendințe în evoluție, expresie a unității limbii române;

poamă (subst. colect.) „struguri” < lat. *poma*, cu răspândire în enclavele amintite (TD–Bas., *Glosar*; TD–Nistru, *Glosar*), iar ca termen învechit și regional, mai ales, în Moldova din dreapta Prutului (DLR, s.v., 1.);

simbrie „asociație, tovărășie” < cf. alb. *sëmbër*: *Îl auzeam pe tata revoltat: de ce-l obligă să facă simbrie cu toți laolaltă?* [prin colhoz – nota n., I.M.] (Cibotaru 2013, p. 83). Ca regionalism, cuvântul figurează în atestări din Bucovina și partea internă a Moldovei (DLR, s.v., 1.);

strug „ciorchine, strugure” < cf. alb. *shtrudhull*, în expr. *strug cu strug*: *Poama trebuie culeasă încet: strug cu strug, coș cu coș, ca să aibă omul plăcere* (AMC, p. 376). Cuvântul a fost atestat în TD–Bas., *Glosar*; TD–Nistru, *Glosar*, iar anterior, pentru Bucovina și Moldova (DLR, s.v., 1.).

Împrumuturi vechi sud-slave:

obidă „ofensă, afront” < *obida*, curent până în sec. al XIX-lea (DLR, s.v.): *Cât de patrioți suntem, atunci când simțim o obidă personală!* (Cibotaru 2013, p. 52);

pojar „incendiu” < *požarŭ*: *Societatea se află la un înalt nivel de dezvoltare, mai rămânea de făcut un fleac: să știe oamenii cum să meargă la pojar* (AMC, p. 196). Substituit progresiv, în româna din țară, de sinonimul romanic *incendiu*, împrumutul vechi slav s-a retras în lexicul dialectal, unde supraviețuiește ca element învechit (DLR, s.v., 1.);

praznic „pomană, parastas” < *prazdnikŭ*: *La acea masă [de pomenire – nota n., I.M.] [...] să nu fie picătură de băătură tare. Numai vin. Și acela nu fără măsură, ci așa, ca la praznic, nu ca la cumătrie sau nuntă* (Cibotaru 2013, p. 90). Vechiul împrumut slav, cu acest semantism, conform DLR, s.v., 2., are curs în Moldova din dreapta Prutului;

tângă „tristețe” < *tonga*: *Simt un fel de tângă pentru faptul că ei sunt văduviți de niște simple bucurii (ibidem, p. 80)*. După DLR, „învechit și regional”, în prezent, cu-

vântul, în retragere, încă din sec. al XIX-lea, apare sporadic, în scopuri artistice, la unii poeți;

ustnă „buză, margine a unui obiect” < *ustîna*: *Stăm cu cămile în mână, gata să le afundăm în căldarea plină până la ustnă parcă numai cu spumă înfoiată* [de lapte – nota n., I.M.] (*ibidem*, p. 23). Calificat „înv.” în DLR, după aceeași sursă, ultimele atestări ale împrumutului provin de la începuturile secolului trecut.

Exemplele extrase pun în evidență *aceeași modalitate de marcarea a elementului neologic, deficitar, in absentia*, prin echivalentul său învechit, la care româna standard a renunțat de mult timp.

Formații interne. Acestea grupează derivate, însoțite, în dicționare, de mențiunea „învechit, regional”.

Derivate progresive:

crezământ „credință; încredere, optimism”, derivat având curs până în sec. al XIX-lea, apoi devenit sporadic: *Pe toate le trece omul, dacă are dragoste și crezământ* (AMC, p. 345);

dobar „toboșar”: *Muzica pe care am auzit-o în copilărie [...] pe atunci nu era nici radio, nici televiziune, dar era orchestra de fanfare a Bârsenilor [...] trei frați care din moși-strămoși erau muzicanți. Îl aveau în orchestră pe un văr al lor care cânta la trompetă și pe un dobar, tot rudă de-a lor* (*ibidem*, p. 306). Cu siguranță, este vorba de câțiva instrumentiști, al căror grup constituia, probabil, cel mult, un taraf, departe de a putea alcătui orchestră, cel care avea drept instrument muzical *toba*, în var. etimologică învechită, *doba*, fiind desemnat cu numele său firesc, *dobar*. În plus, scriitorul „plătește tribut” mediului slav ambient prin compusul, *orchestra de fanfare*, unde determinantul neologic *fanfară* s.f., pl. *fanfare*, un împrumut din limba rusă, semnifică „trompetă”.

Prin **fugarii** (*ibidem*, p. 346), ca și prin sintagma **fugarii din pușcării**, se suplinește neologismul *evadații*, absent din idiolectul autorului: *Pe timpul țarismului era un obicei la oamenii care trăiau în taiga: să lase în casele vânătorești din pădure [...] câte o bucată de slănină, tutun și chibrituri, pentru fugarii din pușcării* (*ibidem*, p. 76);

mășcat „mare, vizibil” < *măciucat*, a scrie ~ „a scrie cu majuscule ori cu minuscule, caractere mari”: **A scris pe ea** [= pe mapă] **mășcat**, cu tuș negru (*ibidem*, p. 22). În sintagma *slove mășcate*, adjectivul a circulat, în spațiul Moldovei istorice (Sadoveanu 1957, p. 261);

necărturără „analfabetă, neștiutoare de carte”: *Mi-a fost mamă adoptivă, a fost religioasă [...], necărturără* (*ibidem*, p. 345). Derivatul negativ figurează în DLR cu ultimele atestări de la sfârșitul secolului al XIX-lea;

pământean „compatriot”: [Estonianul] *fusese un sportiv bun, după cum povesteau pământeni* lui (*ibidem*, p. 182). DLR, s.v., 2. înregistrează sensul, cu o unică atestare, pentru Transilvania și restricția „rar”;

strămutați „coloniști”, nu întâmplător, apare dublat de termenul rusesc, autorul neavând siguranța că este cuvântul cel mai potrivit: *Ei mi-au spus că sunt aduși aici niște strămutați (pereselenți) din Moldova* (*ibidem*, p. 328);

vrăciuitoare „doftoroaie”: *Bunica Elisabeta era una dintre vrăciuitoarele satului* (Cibotaru 2013, p. 35). Pentru derivatul acesta, înregistrat în DLR, ultima atestare din opera lui Dosoftei atestă circulația redusă a acestuia, până la retragere, în prezent.

Derivate regresive:

Formațiile (postverbale) cu acest specific completează tabloul lexical:

frământ [fig.] „mişcare” < *frământa*: *Melodia scoasă de frământul coasei, fluiera-tul tatei, triful ciocârliei creau o simfonie inegalabilă (ibidem, p. 75);*

turb [fig.] „câine rău” < *turba*: *Și dacă tata nu se întâmpla să fie în curte și să strige turbului, nu se știe ce putea să urmeze (ibidem, p. 35);*

zvârcoală „zvârcolire, zvârcoleală, agitație” < *zvârcoli* (*S-a uitat să vadă cine doarme în acest moment de mare zvârcoală – AMC, p. 39*) este consemnat în DLR pentru aria vestică.

Nu este greu de observat faptul că, pentru lexemele prezentate, româna standard dispune, majoritar, de noi unități, creații interne sau împrumuturi externe: *crezământ/optimism, curcubetă/dovleac*, împrumut de origine turcă generalizat, *dobar/toboșar, mășcat/majuscul, necărturară/analfabetă, pământean/compatriot, strămutați/coloniști, zvârcoală/agitație, vrăciuitoare/doftoroaie < doctoroaie*. Formațiile postverbale sunt, majoritar, inedite. Excepția prezintă interes, prin aria de atestare simetrică, Crișana, pentru *zvârcoală*.

Elementele lexicale noi, absente din dicționarele limbii române, se rezumă la formații interne, majoritar, derivate progresive, uneori, chiar de la teme neologice, *contra, cotă, convoi*, în cazul acestora din urmă fiind vorba de creații de autor.

condrumet „tovarăș de călătorie cu trenul”: *Mergem cu un bou-vagon, suntem imbarcați peste 180 de persoane, mergem cu un tren al internelor [...] Văd pe o vale întinsă niște fiișe împrăștiate pe zăpadă [...] Le comunic condrumetilor mei [...] (AMC, p. 72)*. Scriitorul a avut nevoie, neapărat, de cuvânt pentru a-și desemna tovarășii de călătorie. Limba română standard îi denuște *călători*. *Condrumet*, poate creație de autor, este raportabil la *drum* care, pe de o parte, a dobândit și semantismul „călătorie” (cf. *foaie de drum*), iar, pe de altă parte, în compusul *drum de fier*, definește *calea ferată*. Totuși formația inedită, *condrumet*, rămâne discutabilă prin semantismul bazei „călător pe jos, pedestru”.

contraș „inamic, dușman (cf. *luptaș*)”, analizabil prin baza derivativă *contra* din expr. *a fi ~ cuiva*: *Soldații lui Ortega munceau la strânsul cafelei cu arma în spate, gata oricând pentru a respinge atacul contrașilor (ibidem, p. 205)*; în româna standard, lupta angajată, de felul războiului, beneficiază de terminologie consacrată, mai veche, mai nouă, dar necunoscută în Transnistria unde este preferat *contraș*, pentru că este nou, în această calitate atestat și în graiul din Maramureș (Faiciuc 2015, Glosar);

convoier „însoțitor de convoi (în cazul deportaților)”, derivat exprimând o realitate specifică regimului sovietic și, prin urmare, necesitând un cuvânt propriu: *Mergeam pe linia căii ferate cu doi convoieri [...]. Le-am spus convoierilor că am auzit în pădure strigăte de femei (AMC, p. 328)*;

cotaș „țaran care, în urma desființării colhozurilor, a redobândit cota lui de pământ, în calitate de fost proprietar”: *Am luat un hectar în arendă de la niște bătrâni cotași (ibidem, p. 254)*. Derivatul apărut în Basarabia, în condițiile nou-create după destrămarea URSS, cunoaște numeroase atestări. El s-a impus ca termen necesar pentru definirea unei realități inexistente până în momentul respectiv;

cuvintelnic „vocabulary; dictionary”: *Îmi fac caiete-cuvintelnice, un fel de gramatică pentru un moldovean care începe să învețe limba maternă la 31 de ani. Îmi notez cuvintele moldovenești pe care nu le știu, diferite îmbinări de cuvinte, le caut apoi prin dicționare, întreb pe colegi ce înseamnă „veritabil”, „acceptabil”, „corp superb”, „ochi fascinanți”. Le învăț noaptea ca pe niște poezii din clasa întâi – încep să devin moldovean (ibidem, p. 109).* Pe teritoriul limbii române, lexemul, deși absent din dicționare, a apărut, pentru început, probabil, în primii ani ai sec. al XIX-lea, întrucât figurează în opera lui Iordache Golescu, *Condica limbii românești*, III, 1830, și, ceva mai înainte, la I. H. Rădulescu, în *Prefața la Gramatica românească*, 1828 (Heliade Rădulescu 2002, p. 310): *Unii nu voiesc nicidecum să se împrumute și fac vorbe nouă românești: cuvintelnic*⁶ (*dicsioner*). Evident, noua atestare din scrierile autorului transnistrean reprezintă o creație independentă, confirmând, la date diferite, aceeași tendință și aceeași modalitate de formare a cuvintelor. Vocabula, absolut necesară, lipsind, ca și posibilitatea de a fi împrumutată, limba română locală, în stadiul de grai, prin intermediul acestuia a găsit soluția. Prin urmare, paupertatea lexicală duce la valorificarea creatoare a resurselor interne ale graiului;

dereticătoare = femeie de serviciu < *deretica* (Cibotaru 2013, p. 52), suplinit de corespondentul din limba rusă, a fost creat, în replică, din resursele interne ale graiului, ca de altfel și toate celelalte;

dumnicație, formulă injurioasă, analizabilă prin baza *dumnicat*, deraiere lexicală de la *dumicat*, practică pentru „a ameliora” expresia trivială *dumnezeii mă-sii!*, în varianta derutantă, *dumnicații mă-sii!* Același procedeu, pentru același caz, a fost semnalat pentru Banat (Dănilă 2012, p. 386). Se confirmă, încă o dată, principiul geografiei lingvistice al ariilor extreme care evoluează similar, în cadrul aceluiași ansamblu lingvistic. În plus, remarcăm inovația „în lanț” în graiurile din Transnistria, cu rezultatul *dumnicație*, corespondent pentru *dumnezei(r)e: Dumnecația mă-tii, tu mi-ai șterpelit măregele?* (AMC, p. 36);

legumar „cultivator de legume, legumicultor”: *cântarul legumărilor* (ibidem, p. 212);

musafirie „vizită”, derivat neînregistrat în lexicul românei standard, dar specific vocabularului din Basarabia și Transnistria: *Dacă „clientul” se împotrivesc să se ducă în musafirie, i se arată o lamă cu care este amenințat că i se va scurta nasul* (ibidem, p. 35). *Părinții nu mai pot să ne aștepte în musafirie* (Cibotaru 2013, p. 45). Absența împrumutului romanic *vizită*, în limba română de dincolo de Prut, explică formația lexicală locală, de care era nevoie. Mai vechile locuțiuni dialectale, *în ospeție, pe ospețe*, vor fi dublate de *musafirie*, derivat intern de la împrumutul de origine turcă, în raport de sinonimie cu elementele moștenite din latină. Cât privește *vizită*, lexem livresc, recent intrat, acesta apare cu totul sporadic;

pânzală [fig.] „fundal, decor”, derivat analogic, poate după *dos(e)ală*, la rândul lui, urmând modelul *căptușeală: Am încercat anume să descifrez pânzala neagră a statului* (AMC, p. 160);

sămaș „de aceeași seamă, de aceeași vârstă”: *Era glasul unei rude, sămaș de-al meu, văr de al treilea* (Cibotaru 2013, p. 123). Româna standard nu dispune de termeni specializați cu acest sens. Calitatea de „element necesar” se reflectă în crearea acestuia, exclusiv, la nivel dialectal, ca în cazul de față sau, în cazul graiurilor românești din

⁶ În Transilv., în același scop, evident, în aceeași perioadă, a fost creat un alt derivat: *vorbariu: În Banat, se lucră un „Vorbariu etimologic”* (după DLR, s.v.).

Voivodina (Serbia), care, pentru semantismul în discuție, îl perpetuează pe *vârstnic*, având curs până în secolul al XIX-lea (DLR, s.v., 1., înv. și reg.): *Nu voiam să mă duc la grădiniță. Din simplul motiv că nu mergea nimeni din strada noastră. Dintre vârstnicii mei* (Flora 1985, p. 64);

socotelniță „abac”: *Directorul ședea cu niște hârtoage în fața sa, le verifica la socotelniță* (AMC, p. 250).

Extensiuni semantice:

cânișor „cățel” (*ibidem*, p. 353);

pisicuță „pisoi”: *Am pisicuțe mici siberiene, să-ți aduc una?* (*ibidem*, p. 96);

cârnaț „salam”. Cuvântul moștenit din latină, *carnacium*, în limba română de dincolo de Prut, s-a îmbogățit semantic, acoperind două semnificații: veche, „preparat de porc în gospodărie...” și cea nouă „preparat industrial...”, salam”: *Anchetatorul meu continua să ducă la gură, pe vârful cuțitului, roticele de cârnaț*⁷ (*ibidem*, p. 20) Sintagma marcată grafic constituie o îmbinare specifică lexicului local pentru a exprima modalitatea de consum a produsului, „felii”, evident rotunde, conform modului de prezentare a acestuia;

frizerie „coafor”, pe lângă înțelesul cunoscut: *S-o fi dus toate miresele la frizerie [...] s-o fi dus și nanașele la frizerie* (*ibidem*, p. 130);

lucru „serviciu, loc de muncă”: *După lucru, într-o seară, mi-a făcut o vizită redactorul gazetei* (*ibidem*, p. 112); în expr. *scos din lucru* „disponibilizat”: *Redactorul [...] a fost scos din lucru* (*ibidem*, p. 147).

Exemplele identificate probează standardul lingvistic al unui minoritar român în circumstanțele respective.

Chiar faptele de inovație, reflectând eforturile de satisfacere a NL, din fondul intern sau, pe cât posibil, din împrumutul neologic (*frizerie*) poartă aceeași marcă a arhaicității, relevând un anumit stadiu de evoluție a idiomului, care s-ar defini prin *rusticizare* (cf. Pușcariu 1976, p. 354). Aspectul astfel denumit evocă o etapă similară din istoria limbii noastre, proaspăt romanizate, în urmă cu aproape două milenii, aflate, într-o situație identică, atunci și acum: abandonată, prin presiunea istoriei, de limba-mamă și, în acest fel, decapitată sub aspectul elitei culturale. Din acest motiv, actualmente, latura vulnerabilă, din punctul de vedere al vocabularului, în zonă, rămâne segmentul *elementului neologic*, reprezentat de împrumutul extern⁸.

⁷ Pentru varianta dialectală a compusului, sub aspectul componentelor, româna standard, după diverse „tatonări”, a optat pentru *felie de...: Macovei [...] poștește pe cârciumar să-i mai taie o ron-delă de salam* (Sadoveanu 1958, p. 115). *Plătesc patru romuri și patru felioare de salam și plecăm* (*ibidem*, p. 116).

⁸ Diagnostic, în acest sens, este procedeul din *Manuel de français. Textes et civilisation*, [clasele] X–XII, Chișinău. Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, 1998, de Lidia Ranga, Sergiu Malachi, Anastasia Malachi, Doina Romanenco. Autorii, aproape sistematic, evită, în traducerea unor cuvinte, variantele neologice, uzuale în româna standard: *assidu* „sârguincios”, p. 219, *dérisoire* „neînsemnat”, p. 258, *ignorance* „neștiință”, p. 147, *indigène* „băștinaș”, p. 182, *intempérie* „vreme rea”, p. 258, *tendresse* „duioșie”, p. 179, *vivacité* „vioiciune”, p. 179. Evitarea sinonimelor corespunzătoare: *asiduu*, *derizoriu*, *ignoranță*, *intemperie*, *duioșie*, *vivacitate* se explică prin absența acestora din uzul cotidian, fie el chiar didactic.

Absența acestuia determină conturarea NL, a cărui rezolvare devine stringentă. Situația, cu multiple reflexe, o ilustrăm prin câteva „cazuri” din domeniul politico-administrativ. După destrămarea U.R.S.S., și crearea posibilității de autoguvernare a excomponentei acesteia, Republica Moldova, noii demnitari autohtoni sunt constrânși să exercite funcții pentru care le lipsește lexicul adecvat. În executarea demnității dobândite, sub aspectul terminologiei, ei devin creatori de cuvinte. De aceea folosesc tipare tradiționale în rezolvarea „urgențelor” ridicate de vocabularul profesional, eminentamente neologic pentru resortul respectiv, în varianta literară:

- ministerie* „rang, calitate de ministru”: *Aveam doar două trei săptămâni de ministerie* (Cibotaru 2007, p. 35);
profesorie „funcția de profesor”: *Stihia lui era încăierarea nu numai cu adversarii înrăiți, deveniți dușmani, ci și cu cei loiali, colegi de profesorie* universitară (*ibidem*, p. 62);
redactorie „calitatea de redactor a unei publicații”: *Aveam câțiva ani de redactorie la revista „Moldova”* (*ibidem*, p. 43);
directorie „funcția de director”: *Cu directoria mea, am uitat de grădină!* (informație orală).

Lexemele acestea, rezultate din resurse interne, în încercarea de a suplini neologismele inexistente, refac un drum al căutărilor, deja parcurs de limba română acum două secole. Mărturie stau atestările din publicistica sau opera unor scriitori: *profesorie*, de pildă, se întâlnește la C. Diaconovici-Loga în *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, la Gh. Săulescu, *Gramatica românească*, Iași, partea I și a II-a, 1833, partea a IV-a, 1834, J. A. Valian [= Vaillant], *Vocabular purtăreț rumânesc-franțozesc și franțozesc-rumânesc*, București 1839, la Dr. Ion G. [= Ion al lui Gheorghe] Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie* [...], Cernăuți, 1899, p. 165: *Timpul profesoriei mele la Gimnaziul superior din Cernăuți*; *ministerie* este folosit de M. Eminescu în 1879 (Eminescu 1989, p. 177): *Domnia lor aspiră la lucruri mari: senatorie, deputăție, ministerie*. Între timp, româna standard a optat, în cazurile semnalate, pentru împrumuturi externe: *ministeriat* (< fr. *ministériat*), *profesorat* < germ. *Professorat*, *directorat* < fr. *directorat*, în afară de *redactorie* nereprezentat în varianta cultă.

De fapt, elementele lexicale neologice, specifice terminologiei unor instituții, încep să fie cunoscute treptat, în partea locului, literatura beletristică reflectând preluarea *graduală* a tronsonului respectiv dintr-un domeniu:

Suntem la ușă și inculpatul, și pățimașii, și martorii (AMC, p. 210).

Pentru o situație lingvistică, în curs de rezolvare, apar, ca inevitabile, **combinațiile hibride**, asocieri incompatibile de vechi și nou, în limitele aceleiași sintagme. Faptul reflectă îmbogățirea incipientă a vocabularului, proces a cărui desfășurare implică alăturările menționate:

a se angaja la lucru: S-a angajat la lucru în acel oraș (*ibidem*, p. 225);
apartament cu trei odăi: Alte condiții de viață familială, aveam apartamentul nostru cu trei odăi (Cibotaru 2013, p. 135),

brigadă de legumărit (AMC, p. 214);
colectiv-musafir „colectiv-invitat”: *Pentru președinte și [...] conducători ai colectivelor-musafire* [masa] *fusesse pregătită într-un local mai prestigios* (Cibotaru 2007, p. 38);
judecătoria norodnică „~ populară” (AMC, p. 209);
lucrător al COOP „angajat al...”: *Se mai afla un lucrător al COOP-ului, un bun cunoscut al tatălui meu* (*ibidem*, p. 230);
toc automat, ~ *cu rezervor* „stilou”: *Scosei din buzunarul din dos al hăinuței un toc automat, cum li se spunea atunci, toc cu rezervor pentru cerneală, primele care apăruseră în magazinul din centrul raional* (*ibidem*, p. 280);
musafiri-jălbași „musafiri-petiționari”: *Trecând pe la părinți, pe la frați, numaidecât mă pomeneam cu unii musafiri-jălbași [...] în majoritatea cazurilor [...] oameni nedreptățiți* (Cibotaru 2007, p. 133);
procesul de pieire a limbii materne: *M-am dezobișnuit să visez moldovenește [...] la cât poate ajunge procesul de pieire a limbii materne!* (AMC, p. 182);
starostele camerei „responsabilul ~”: *Starostele camerei a împărțit porțiile de pâine* (*ibidem*, p. 39).

Aici putem integra și un toponimic: **Piața Biruinței** (*ibidem*, p. 146), cu adaosul că limba română de dincolo de Prut a rămas exterioară, în raport cu nomenclatura „înnoită” din Principate, după 1877, respectiv, *Calea Victoriei*, mărturie a opțiunii pentru neologismul romanic. De altfel, verbul în cauză pare specializat pentru a exprima obținerea victoriei, fie și în alegerile prezidențiale:

Urmează să fie aleși doi președinți care puteau să fie doar unul singur [pentru] *România și Republica Moldova. Până voi afla numele biruitorului de azi [...]* (Cibotaru 2013, p. 38).

Este evident faptul că limba română de dincolo de Prut străbate propriul său drum, în care reface, etapă cu etapă, momentele neconsumate din istoria sa. Procesul de defazare, prin raportare la limba-mamă, este pe deplin explicabil, prin cadrul istorico-politic, trecut și prezent, precum și prin tendința acesteia de recuperare, deziderat-țintă în momentul de față. Crearea aceluși „gol” în domeniul vocabularului, pe care l-am numit NL, are funcția unui semnal de alarmă, reperabil în etapele de evoluție a limbii române din partea locului. De la măsura „importului lexical”, programat și dirijat, până la recunoașterea relației cu limba-mamă, în varianta cultivată, s-a parcurs și încă se mai parcurge drumul către echilibrul și unitatea lingvistică mult visate. Împrumuturile neologice de felul *batistă*, *camion*, *caroserie*, *examen de admitere*, *impresie*, *manual*, *valiză*, prezente în fragmentul din nota 2, sunt însoțite de formații locale, proprii, căci, așa cum observa Sextil Pușcariu (1976, p. 398), forța creatoare a unui idiom este stimulată de practicarea împrumutului (adecvat). Această capacitate creatoare angrenează, deopotrivă, unități lexicale din fondul tradițional, dar și împrumuturi noi. În acest fel se explică prelucrarea bazelor neologice în formații inedite, substantive: *contraș*, *cotaș*, *convoier*, ori verbe: *a contacta cu* „a avea relații, contacte profesionale cu...”:

În tot timpul meu de ministerie, am contactat cu dumnealui [= Președintele] (Cibotaru 2007, p. 218);

a resursa „a da forță, resurse”: Era [...] o oboseală care nu mă istovea, ci, dimpotrivă, parcă mă resursa la un moment dat (ibidem, p. 78).

Creații independente, în raport cu româna standard, fapt evident în regimul sintactic diferit: verbele *a contacta cu...* față de *a contacta pe...*, în baza derivativă selectată, *resurse* > *resursa*, ultimul inexistent în româna literară, ca și derivatele nominale menționate, toate confirmă „«la créativité» et «l’hospitalité» du roumain” (Avram 1993, p. 23).

În urma prezentării faptelor de mai sus, observăm următoarele:

NL definește totalitatea cuvintelor de care are nevoie un idiom, la un moment dat, în evoluția sa, pentru a funcționa în deplină normalitate. Segmentul lexical astfel denumit nu corespunde fondului principal lexical [= FPL] și nici nu se confundă cu acesta. Cele două entități, esențiale pentru starea de funcționare, se deosebesc, ca rol și ca timp, prin raportare la codul lingvistic reprezentat. Dacă FPL grupează unitățile lexicale fără de care o limbă nu ar putea exista, NL se limitează la anumite lexeme, absolut necesare într-o etapă social-istorică dată, în absența cărora evoluția acesteia este în pericol. Componentele NL, cu o durată restrictivă, corespunzătoare unui ciclu istoric, ies din uz, făcând loc altora care, la rândul lor, alcătuiesc un nou NL, adecvat momentului următor. Prin urmare, FPL se distinge prin unicitate, NL prin repetabilitate; cel dintâi rămâne o constantă lingvistică, aproximativ aceeași, cel de al doilea, dependent de contextul corespunzător, se schimbă ciclic, în funcție de determinarea respectivă. Dacă FPL asigură stabilitatea codului lingvistic, NL conferă variabilitatea acestuia, condiție obligatorie în realizarea evoluției, tocmai prin elementul neologic, în continuă schimbare, din care este constituit. Pentru idiomurile cu evoluție firească, NL se reglează „din mers”, evitându-se, în acest chip, crearea de „goluri” alarmante.

Ilustrând o deficiență lingvistică declanșată de un cadru socio-politico-istoric de dezvoltare ostil, NL relevă, în același timp, tendințe comune, pentru graiurile de dincolo de Prut, cu ansamblul limbii române. Modalitățile de soluționare a situațiilor create, totodată, constituie noi dovezi privind unitatea recunoscută a limbii noastre între limbile romanice.

ANEXĂ

„Când am terminat clasa a X-a, în vara anului 1940, am plecat la Tiraspol să susțin examenele de admitere la Institutul Pedagogic, Facultatea [de] Geografie. Am plecat din satul Valea Hoșului cu un camion. Se înțeleșese tatăl meu cu șeful „COOP”-ului raional (satul Valea Hoșului era centru raional) să mă ia și pe mine în camion.

În caroseria camionului, care pleca la Tiraspol după marfă, se mai afla un lucrător al „COOP”-ului, un bun cunoscut al tatălui meu, căruia îi spunea Iacob Pascal și care îmi

făcuse loc lângă el, pe o ladă cu niște saci. Drumul era mare, în sens că trebuia să parcurgem vreo sută de kilometri, iar acest nenea Iacob Pascal, cu care ședeam alături, era vorbăreț, avea o față blajină și părea că tot timpul zâmbește prietenos. Începu să mă întrebe de una, de alta, apoi parcă se dumeri:

– Da’ valiza ta unde-i?

– Care valiză? făcui eu.

– Păi, în care ai lucrurile... vorbi el rotindu-și ochii prin caroserie.

– N-am nici o valiză! îi spusei eu.

– Cum, pleci așa, fără nimic?! continuă el. Pleci doar să dai examenele! Dar cărțile unde sunt?

– Adevărta despre terminarea clasei a X-a o am în buzunar. Și banii, și batista... și tocul!

Scoasei din buzunarul din dos al hăinuței un toc-automat, cum li se spunea atunci, toc cu rezervor pentru cerneală, primele care apăruseră în magazinul din centrul raional, și pe care mi-l cumpărase tata. Îi arătai tocul, adică mă lăudasem că am toc-automat!

El râse aprobator și mă cuprinse cu o mână.

– Va să zică, astea sunt toate bagajele tale. Bravo! *Parcă ai pleca după cuvinte...*

Am rămas nedumerit de vorba lui „parcă ai pleca după cuvinte”.

Îl întrebai:

– Dar ce înseamnă *a pleca după cuvinte*?

– Ei, e o vorbă veche. *Cei care plecau după cuvinte nu aveau decât cap pe umere...*

– *Dar cine pleca după cuvinte?* nu mă lăsam eu, fiind ațâțat de curiozitate.

– Ei, din vechime e vorba... începu el să-mi explice, văzând că aștept cu nerăbdare mărturisirea. *Plecau înainte, pe vremuri, din satele noastre, după sare în Crimeea, și după cuvinte în Basarabia.*

– Dar de ce *după cuvinte*? sării iar cu nedumerire.

– Păi, *se terminau cuvintele...* adică, *se uitau, dispăreau, sau aveau nevoie oamenii de cuvinte noi. Și plecau să le afle, plecau prin părțile unde oamenii erau mai bogați cu vorba.* Și în satul nostru veneau din sătucurile rătăcite prin stepă sau înfundate între dealuri, veneau să mai întrebe, să mai asculte, să afle... *Înainte oamenii nu aveau cărți în care să aibă scrise cuvintele. Și le aflau unii de la alții...* După ce făcu o pauză, își continuă gândul: Iată, și tu pleci să înveți la institut și vei afla cuvinte noi, pe urmă, te vei întoarce în sat și le vei povesti elevilor și tuturor cu cine te vei întâlni... Așa-i!? îmi ceru el cuvântul.

– Așa-i! spusei eu într-un ton major.

– Ei, iată că-i bine! zise nenea Iacob Pascal de parcă rămase mulțumit de pornirea mea la drum spre a afla cuvinte noi. Iată că tu ai spus că ai batistă în buzunar, da’ la noi în sat îi spune *basmaluță*. Tu de cuvântul „batistă” ai aflat de când s-a introdus la noi alfabetul latin și împreună cu el au venit și cuvinte noi. Dar câte sute de ani au stat moldovenii fără manuale, fără cărți moldovenești... De unde erau să afle cuvinte noi? **Plecau oamenii special după cuvinte.** De acolo și s-a luat vorba: **a plecat după cuvinte.**

Și iar mă strânse lângă dânsul, mulțumit, probabil, că îl ascultam cu multă atenție. Apoi îmi pomeni și de tocul-automat pe care îl aveam:

– Să scrii cu el cuvinte frumoase! *Eu plec la Tiraspol după sare... și alte lucruri trebuincioase oamenilor, iar tu pleci după cuvinte! Ca și pe vremuri: unii plecau în Crimeea după sare, iar alții – în Basarabia după cuvinte.*

Pe atunci, Basarabia pentru mine era o țară necunoscută pe care o vedeam încrestată pe harta geografică. Și pentru care în anul 1940 se adunase atâta armată rusă, că a îmbâcsit tot pământul de la Nistru și până în satul nostru, și chiar și mai departe, spre Bug. Se aștepta lumea că se va porni un război mare, dar... au luat-o rușii fără război. Știam că Tiraspolul se află la granița cu Basarabia și că în Basarabia nu poate merge oricine. Încolo plecau numai cu împuterniciri speciale, ca în Spania: să ia parte la războiul civil. Acum plecăm și eu mai aproape de Basarabia! Eram plin de emoții: plecăm pentru prima dată la Tiraspol. În Odesa fusesem de mai multe ori, iar de Tiraspol știam de pe harta geografică și de pe ultima pagină a manualelor.

– Te-ai pregătit bine de examene? mă întrebă nenea Iacob Pascal în continuarea discuției noastre despre drumurile pe care le făceau oamenii pe timpuri.

– Nu m-am pregătit special... i-am răspuns cinstit.

– Și cum vrei să dai examenele?! mă luă el din scurt.

– Am învățat la școală!... i-am spus.

Mă privi atent și cam cu nedumerire.

– Iar la școală cum ai învățat? mă întrebă îngrijorat parcă de soarta mea: am să reușesc sau n-am să reușesc la examene?

– Am învățat pe „5” la toate obiectele, în afară de matematică.

– Iar unde ai de dat examene, nu ai matematică?!

– Mi se pare că nu am...

– Ei, să sperăm că vei reuși! mă încurajă nenea Iacob Pascal, care avea poruncă să mă ducă până la institut.

Am dat examenele de admitere la institut pe „5”. Am fost înscris în lista studenților la Facultatea [de] Geografie. Am învățat un timp, apoi pe la mijlocul iernii am plecat în Basarabia. Impresii, impresii, impresii!... Chișinău, Bălți, Sculeni, apoi satul Gherman... Apoi a dat războiul peste noi. Și m-am pomenit din nou în Valea Hoțului, în satul meu natal, în casa părintească, fără nici o valiză, *fără bagaje și numai cu un toc-automat în buzunar... Și cu multe cuvinte noi, pe care le aveam în cap, după cum îmi povestise nenea Iacob Pascal că se întorceau în vechime cei ce plecau după cuvinte.*”

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

AMC = Alexei Marinat, *Călătorii în jurul omului*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2005.

Avram 1993 = Mioara Avram, *La créativité et l'„hospitalité” du roumain*, în RRL, XXXVIII, 1993, nr. 1–3, p. 23–27.

Cibotaru 2007 = Mihail Gh. Cibotaru, *Ministru poți să și nu fi. Notițe sporadice, pur subiective, dintr-o activitate obiectivă*, Chișinău, Editura Universul, 2007.

Cibotaru 2013 = Mihail Gh. Cibotaru, *Crestături pe tulpina unui destin. Retrospective subiective*, Chișinău, Editura Universul, 2013.

Dănilă 2012 = Simion Dănilă, *Sub fascinația lingvisticii bănățene*. Timișoara, Editura Eurostampa, 2012.

- DGLR = *Dicționarul general al literaturii române*, I–VII, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005–2009.
- DGS II = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. II. *D–O*. Coord. Maria Marin, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DLR = Academia Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, Tomul VI, *Litera M*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965–1968; Tomul VII, Partea 1, *Litera N*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971; Partea a 2-a, *Litera O*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969; Tomul VIII, *Litera P*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Partea 1, 1972; Partea a 2-a, 1974; Partea a 3-a, 1977; Partea a 4-a, 1980; Partea a 5-a, 1984; Tomul IX, *Litera R*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975; Tomul X, *Litera S*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Partea 1, 1986; Partea a 2-a, 1987; București, Editura Academiei Române, Partea a 3-a, 1990; Partea a 4-a, 1992; Partea a 4-a 1994; Tomul XI, Partea 1, *Litera Ș*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978; Partea a 2-a, *Litera T*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982; Partea a 3-a, 1983; Tomul XII, Partea 1, *Litera Ț*, București, Editura Academiei Române, 1994; Partea a 2-a, *Litera U*, București, Editura Academiei Române, 2002; Tomul XIII, *Litera V*, Partea 1, București, Editura Academiei Române, 1997; Partea a 2-a, 2002; Tomul XIV, *Litera Z*, București, Editura Academiei Române, 2000; Tomul I, Partea a 3-a–Partea a 6-a, *Litera D*, București, Editura Academiei Române, 2006–2009; Partea a 7-a–Partea a 8-a, *Litera E*, București, Editura Academiei Române, 2009–2010; Tomul III, *Literele J, K, Q*, București, Editura Academiei Române, 2010; Tomul IV, V, *Litera L*, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Eminescu 1989 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. X. *Publicistică*. Ediție îngrijită de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei R.S.R., 1989.
- Faiciuc 2015 = E. Faiciuc, *Dragomirești (Maramureș). Între tradiție și modernism*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2015.
- FD = „Fonetică și dialectologie”, București, I, 1958 și urm.
- Flora 1985 = Radu Flora, *Copilăria din amintiri. Proză pentru copii și despre copii*, Panciova, Editura Libertatea, 1985.
- Heliade Rădulescu 2002 = I. H. Rădulescu, *Gramatica românească* (1828), în *Opere*, vol. I. Ediție îngrijită de Mircea Angheliescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- LR = „Limba română”, București, I, 1950 și urm.
- Pușcariu 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*. Prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1976.
- Racoviceanu, *Gl* = Simion Todorescu Racoviceanu, *Glosar de termeni dialectali din satul Racovița, județul Timiș*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013.
- REB = Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug*, vol. I–II. Editat, cu introducere, note și comentarii de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2006.
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”, București, I, 1965 și urm.
- Sadoveanu 1957 = M. Sadoveanu, *Opere*, vol. X, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Sadoveanu 1958 = M. Sadoveanu, *Opere*, vol. XIV, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- Ștefănuță 1937 = Petre Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe valea Nistrului de jos*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, IV, 1937, p. 131–202.
- TD–Bas., *Glosar* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, Editura Institutului de Fonetică și Dialectologie „Al. Rosetti”, 2000.
- TD–Nistru, *Glosar* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești de la est de Nistru*, București, Editura Academiei Române, 2012.

UN PROBLÈME DU ROUMAIN PARLÉ AU-DELÀ DU PROUT:
«LA NÉCESSITÉ LEXICALE»
(Résumé)

L'auteure se propose d'explorer le sujet de la « la nécessité lexicale » (= NL) qui constitue un problème spécifique du roumain parlé au-delà du Prout. Identifié d'abord dans les mémoires rédigés par l'écrivain Alexei Marinat qui est originaire de la Transnistrie, ce problème est inséparable du statut acquis par tout idiome opprimé. Dans un pareil contexte la NL se définit par la stabilité des mots dont une langue a besoin à un moment donné, au cours de son évolution, afin de fonctionner en toute normalité.

Cuvinte-cheie: *necesar lexical, caracter învechit, rusticizare, creativitate.*

Mots-clés: *(la) nécessité lexicale, (le) caractère vieilli, (l')acquisition de traits rustiques, (la) créativité.*

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan–Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13
dialectologie@yahoo.com*